

डिजिटल सक्रियता आणि समाज माध्यमे

राजेश मोहन पवार
राज्यशास विभाग

डॉ. पतंगराव कदम महाविद्यालय रामानंदनगर (बुर्ली) ता. पलूस, जि. सांगली

प्रस्तावना :- प्रस्तुत शोधनिबंध हा भारताच्या राजकीय क्षेत्रावर डिजिटल विश्व व समाजमाध्यमांच्या कसा परिणाम होतो याचा शोध घेणारा आहे. आज आपण पाहतो की, भारतातील अपवाद वगळता सर्व समाज माध्यमे ही परकीय विदेशी कंपन्या नियंत्रित करत आहेत. डिजिटल विश्वात संगणक व मोबाईल ही रोज महत्वपूर्ण साधन आहेत. माणसाच्या मन, मनगट, मेंदूचा ताबा घेण्याची क्षमता या आभासी व डिजिटल तंत्रज्ञानात आहे. सुप्रशासनासाठी पारदर्शकता, गतिमानता व समस्यांचा जलद गतीने निपटारा करण्यासाठी Email, Fax, Telegram Whatsapp, Sms, vc, Zoom, Meet या साधनांचा मोठ्या प्रमाणावर वापर होतो. शासन, प्रशासन, डिजिटल भारत, कॅशलेस, पेपरलेस, यूपीआयसेवा, सुदूर संवेदन या उपक्रमांना व अभियानांना चालना देत आहे. त्यामुळे आज व्यवहारात रिमोट व दुरुस्थ तंत्रज्ञानाला मोठा वाव मिळत आहे. सामान्य नागरिक असो वा उद्योजक सर्व घटक आज डिजिटल सक्रिय आहेत. सर्व शासनाच्या योजना या आधार, मोबाईलनंबर, ई-मेल, बँकखाते, सोशलअॅप, वेबसाईट यांच्याशी जोडल्या गेलेल्या आहेत. नागरिक ते शासन जोडण्यासाठी दुरुस्थ व सुदूर संवेदन अंतराचा वापर प्रभावी होत आहे. भारतात मेक इन इंडिया, मेड इन इंडिया, मुद्रा, जनधन, आरोग्य विमा, गरीब कल्याण योजना, आयुष्मान भारत, अनुदान, शेतकरी सन्मान इ. सर्व मोठ्या योजनांना आज संपर्क क्रांतीचा व माहिती तंत्रज्ञानाचा फार हातभार लागत आहे. नागरिकांना घरबसल्या ऑनलाइन स्वरूपात दाखले, प्रमाणपत्रे, कागदपत्रे मिळत आहेत. त्यामुळे शासनाच्या सर्व सोयी सुविधा सामान्य नागरिकांना सहज- सुलभ रीतीने मिळत आहेत. त्यामुळे देशात आज सत्ताधारी वर्ग या तंत्राचा पुरेपूर ला उचलत आहे. डिजिटल सक्रियता म्हणजे व्यक्ती विज्ञान तंत्रज्ञानाचा वापर करत ऑन स्क्रीन किती वेळ खर्च करतो. एखादा व्यक्ती 24 तासातील किती तास ऑन स्क्रीन खर्च करतो व तो सर्व सक्रिय कुठे करतो? यावरून सक्रियता निश्चित होते.

उद्दिष्टे:-

1) डिजिटल सक्रियतेचा शोध घेणे.

- २) समाज माध्यमांचा वापर व उपयोजनाचे अध्ययन करणे.
- ३) लोकशाही शासन प्रणाली वर डिजिटल विश्वाचा परिणाम अभ्यासणे.
- ४) शासन, राजकीय पक्ष, जनता, प्रशासन, निवडणुकांमधील डिजिटल तंत्रज्ञानाचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती:- प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी संकलित माहिती व निरीक्षणाधारित संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. त्यामध्ये स्तंभलेख, स्कूटलेख, पाहणी, विश्लेषण लेख यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

विषय विवेचन:- प्रस्तुत शोधनिबंध हा भारताच्या राजकीय पटावर समाज माध्यमे किती प्रभाव व उपद्रव्य निर्माण करतात याचे अध्ययन आहे.

1. भारतामध्ये आज समाजमाध्यमांवर कोट्यावधी लोक सक्रिय आहेत. Whattspp, Insta, Telegram, Snapchat, Youtube, Facebook या सर्व समाज माध्यमांचा वापर अनिर्बंध स्वरूपाचा आहे. कारण आज सर्वच भाषांत समाज माध्यमे उपलब्ध आहेत. नागरिक, मतदार, ग्राहक, लाभार्थी, गरजू व्यक्तीपर्यंत पोहोचण्यासाठी समाज माध्यमे खूप मदत करतात.
2. समाजमाध्यमांचा वापर हा वैयक्तिक/ खाजगी स्वरूपाचा आहे. परंतु आज सेवा पुरवठादार कंपन्या ग्राहकांचा डेटा गोपनीय न ठेवता त्याचा वापर नफा, लाभ, राजकीय हित व व्यावसायिक कारणासाठी करत आहेत. त्यामुळे मेटा सारख्या कंपन्या आज समाज माध्यमात वर्चस्व व मक्तेदारी ठेवून आहेत. समाजमाध्यमे ग्राहकांना सतत वापर करते ठेवण्यासाठी निरनिराळ्या तंत्राचा वापर करतात.
3. डिजिटल सक्रिय राहण्यासाठी ग्राहकाजवळ विज्ञान-तंत्रज्ञान, इंटरनेट व रिचार्ज असावा लागतो. आज स्मार्टफोन धारक सर्वकाळ सक्रिय असतात. त्यामध्ये संदेश , चॅट, शेअरिंग, टिप्पणी, डाउनलोड, अपलोड ,फॉरवर्ड, एडिटिंग, कॉपी, फेरबदल या बाबी अधिक प्रमाणात समाविष्ट आहेत. ग्राहक, नागरिकांच्या सर्वाधिक वेळ हा ऑनलाइन स्वरूपात व्यस्त असतो.
4. आज एखाद्या साध्या स्मार्टफोनवर देखील सर्व समाज माध्यमे बिन दिक्कत वापरता येतात. यातून प्रसारित होणाऱ्या माहिती ज्ञानाची कोणतीही शहानिशा केली जात नाही. एक व्यक्ती इतर व्यक्ती अथवा समूहांशी कृत्रिम रीतीने जोडला जातो. एकाच वेळी अनेक व्यक्तींची संवाद साधता येतो.
5. राजकीय पक्षांचे आयटी सेल, प्रवक्ता व माध्यम तज्ञ आज मतदार, पक्ष सदस्य नोंदणी, निवडणुका प्रचार ,समर्थक निर्मिती, पक्ष प्रचार धोरणे, धोरण आखणी या कार्यासाठी समाजमाध्यमांचा सर्वांकष वापर होत आहे. पक्ष हायटेक प्रचारात

आघाडी घेतात. संदेश, चित्रे, दुकानां, चित्रफिती, बातम्या, लेख, आकडेवारी मोठ्या प्रमाणावर प्रसारित करत जनमताला प्रभावित केले जाते.

6. लोकमत जनमत घडवण्यामध्ये व त्यांचे रूपांतरण मतदानात करण्यामध्ये समाज माध्यमे मोठी प्रक्रिया राबवत आहेत. ज्यामध्ये वापरकर्ते ग्राहक हे जितके ऑनलाईन राहतील तितके ते सहजरित्या राजकारण, साहित्य, संस्कृती, क्रीडा, उद्योग, मनोरंजन याशी जोडले जातात.

निष्कर्ष :-

- १) भारतासारख्या देशातील युवापिढी, वयोवृद्ध, महिला, मुली, या समाज माध्यमांचा मुक्त वापर करतात. हे समाज घटक आज मोठ्या सेवा पुरवठादार कंपन्यांचे भांडवल/ कच्चा माल बनले आहेत. बेरोजगार व शिक्षित व्यक्ती हे उत्पन्नाचे साधन बनले आहेत.
- २) विद्यार्थी, कामगार, शेतकरी, नोकरदार, मजूर, निराधार, लहान मुले, उद्योजक, व्यापारी, महिला, शिक्षक, विद्यार्थी, संशोधक, लेखक, अभिनेता, खेळाडू, साहित्यिक, निर्माता, विक्रेता- ग्राहक या सर्व प्रकारच्या वयोगट व समाज घटकांना सामावून घेत त्यांना त्यांच्या मर्जी आवडीप्रमाणे सेवा पुरवठा करण्याची या कंपन्यांची क्षमता असल्याने त्यांनी आपले हक्काचे असे ग्राहक निर्माण केले आहेत.
- ३) भारतातील सर्वच राजकीय पक्ष आपली विचारसरणी अजेंडा, पक्ष बांधणी व नव मतदारांना आकर्षित करण्यासाठी डिजिटल साधनांचा कुशलतेने वापर करतात. यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर माध्यमसमूहांचा वापर केला जातो. एखाद्या समाज माध्यमांचे वापरकर्ते हे कोणत्या जातचे, धर्माचे, लिंगाचे, व प्रदेशाचे आहेत ते कोणती भाषा बोलतात, त्यांच्या आवडीनिवड काय आहेत. हे ग्राहक -वापरकर्ते कोणत्या प्रदेशातील आहेत, त्यांच्या मुख्य समस्या व मागण्या काय आहेत, याची पूर्ण माहिती व कल्पना ही संबंधित कंपन्यांना प्राप्त होते. रिल्स, शॉर्ट्स, स्टेटस, प्रोफाइल फोटो, अबाउट ग्रुप्स या सर्वांमधून नागरिक सक्रिय राहतात.
- ४) ओटीटी मंचावर मोठ्या प्रमाणात वेबसिरीज व चित्रपट- मालिका प्रदर्शित होत आहेत. भारतातील चित्रपट संस्कृतीला यामुळे नवे वळण व दिशा लाभली आहे. पारंपारिक चित्रपट व्यवसाय हा सेंसर बुद्ध होतात, परंतु ओटीटी मंच हा निर्बंध मुक्त प्रयोगशील चाकोरी बाह्य समांतर स्वरूपाचा आहे. राजकारण, संस्कृती, साहित्य, पर्यावरण, शिक्षण, उद्योग, गुन्हेगारी, आरोग्य, समाज, व्यक्तिमत्वे, नेतृत्व, चरित्र इत्यादी विषयावर वेगवेगळ्या धारणीचे व संवेदनशील चित्रपट येत आहेत. उदाहरणार्थ रंगबाज, महारानी, असुर, ह्यूमन, यामधूनही डिजिटल सक्रियता वाढली

आहे. हिंसा, हत्या, शिवागीळ,अश्लीलता, गुन्हेगारीचे उदात्तीकरण, वास्तव - वस्तुस्थितीचा विपर्यास स्वीदेहांच वस्तुकरण या बाबी आज समाजकारण व राजकारणाला वेगळ वळण देत आहेत.

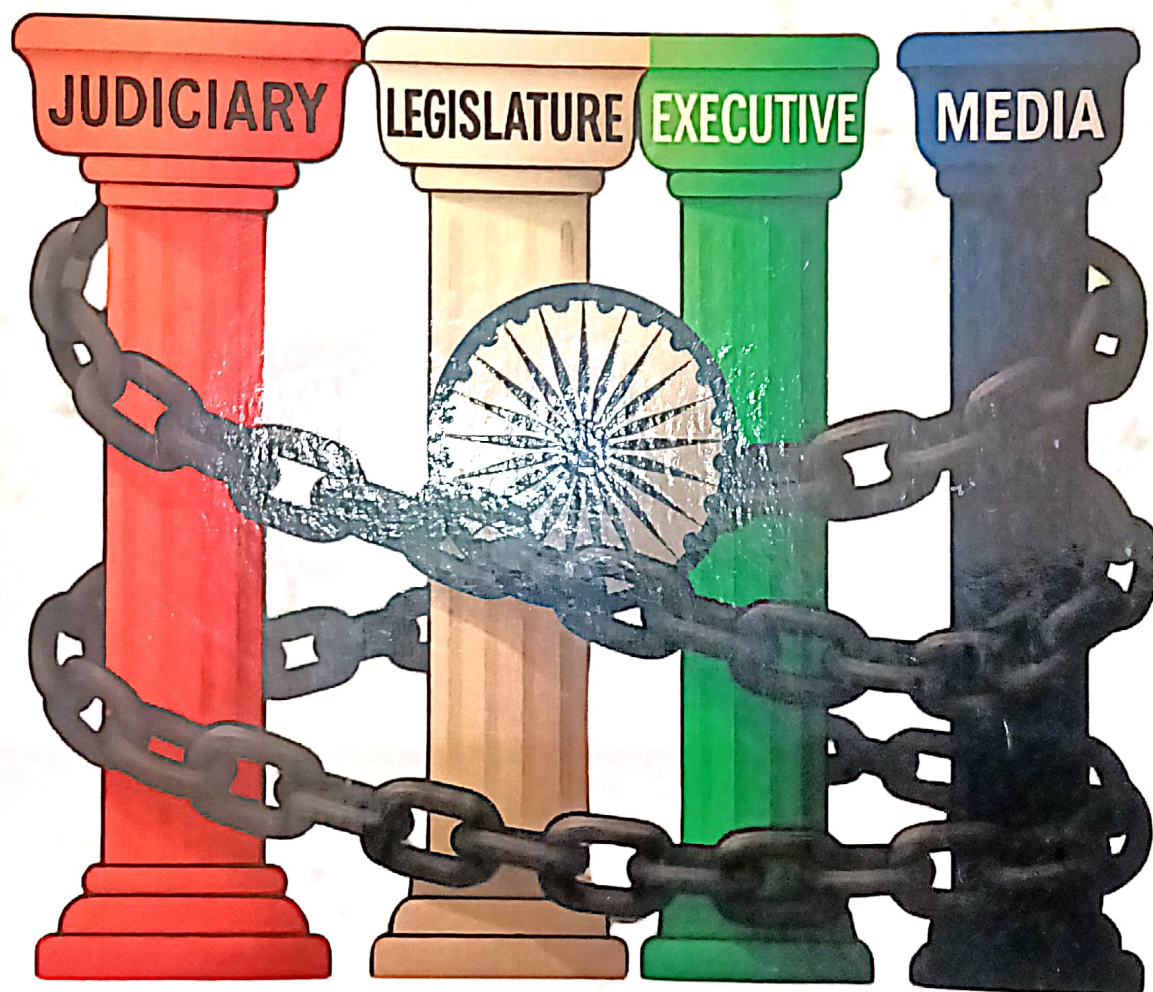
सारांश - आजचे 21 वे शतक हे विज्ञान तंत्रज्ञानाचे स्पर्धेचे व ज्ञानाचे आहे. संगणक क्रांतीनंतर मोबाईल क्रांती ही झाली. आज स्मार्टफोन ने मानवी जीवनात अविभाज्य स्थान पटकावले आहे. संकेतस्थळे, इंटरनेट, विज्ञान तंत्रज्ञान, संपर्कसुविधा, समाजमाध्यमे, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, मशीनलर्निंग, रोबोटिक्स, इंटरनेट ऑफ थिंग्स यामुळे तंत्रज्ञान सहज सुलभ पणे उपलब्ध झाले आहे. संपर्क संदेशवहनाची क्रांती झालेली आहे. 1991 च्या नव्या आर्थिक धोरणानंतर भारतात मोठ्या प्रमाणात आर्थिक सुधारणा घडवून आल्या. त्यानंतर भारतात विज्ञान तंत्रज्ञान, संगणक, इंटरनेट, मोबाईल, दूरचित्रवाणी, प्रसारमाध्यमे, रेडिओ, जाहिराती सेवा क्षेत्र इत्यादी क्षेत्रात परकीय गुंतवणूक व तंत्रज्ञान आले. भारतीय अर्थव्यवस्था जागतिक बाजारपेठेशी जोडली गेली साहजिकच भारतात माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रात क्रांती झाली डिजिटल विश्व सर्व समाज घटकापर्यंत पोहोचायला तीन दशके लागली. आज 21 व्या शतकाच्या तिसऱ्या दशकात भारतामध्ये 90 कोटीहून अधिक मोबाईल धारक असल्याचे दिसत आहे. भारत लोकसंख्या व मतदार संख्येने जगातील सर्वात मोठी लोकशाही असल्याचे दिसते. आज जागतिकीकरण हे ऊर्ध्वगामी व अधोगामी अशा स्वरूपाचे आहे. भारतात प्राचीन काळापासूनच वसुदेव कुटुंबकम स्वरूपाची विचारसरणी असून संपूर्ण विश्वाप्रति भारतात सहिष्णू भावना आहे. भारत पूर्वीपासूनच जागतिक घडामोडी व विश्वरचनेशी जोडला गेला आहे. आज भारतात राजकीय क्षेत्रात डिजिटल तंत्रज्ञान व समाजमाध्यमांचा वावर मोठा आहे. प्रस्तुत शोधनिबंध हा डिजिटल सक्रियता आणि समाज माध्यमे यांचा सहसंबंध अभ्यासणार आहे. कारण आज व्यक्ती जीवन आभासी विश्वात वावरत आहे. त्यामुळे राजकीय क्षेत्रात या नव्या तंत्रज्ञानाचा पुरेपूर वापर होत आहे. राजकीय क्षेत्र हे त्या देशातील समाजाची प्रतिबिंब असते. त्यामुळे राजकीय कृतींना महत्त्व प्राप्त होते.

संदर्भ :-

- १) सोशल मीडिया, संजय गौर, जिनिअस प्रकाशन.
- २) the effect of social media york publicationmr.stepn adam.
- ३) सिटीझन विल - सत्यजित तांबे अमेय प्रकाशन.
- ४) सोशल मीडियाची सत्यता - विशाल पाटील स्ट्रिंग प्रकाशन, 2024

Sponsored by ICSSR, New Delhi

Impact of Globalization on Indian Democracy

Editor

Dr. Mrs. Shital Chandrakant Patil

Co-Editor

Mr. Shailesh Bhimrao Kamble

Rayat Shikshan Sanstha's
Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli)
Tal: Palus, Dist. Sangli, MH (India)
Two-Day National Seminar
On

Impact of Globalization on Indian Democracy

Organized by
Department of Political Science & IQAC
Sponsored by
ICSSR, New Delhi

Editor
Dr. Mrs. Shital Chandrakant Patil

Co-Editor
Mr. Shailesh Bhimrao Kamble

Akshara Publication